

УДК 639.1

*Аспір. В.П. Власюк – Державний вищий навчальний заклад
"Державний агроекологічний університет"*

БІОТОПІЧНИЙ РОЗПОДІЛ ЗАЙЦЯ-РУСАКА В ОСІННІЙ ПЕРІОД В УМОВАХ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ

Розглядається розподіл зайця-русака за біотопами в осінній період та фактори, що визначають його чисельність у різних стадіях.

Ключові слова: мисливські угіддя, біотоп, заєць-русак, стадія.

*Post-graduate V.P. Vlasyuk – The Higher Educational Establishment
"The State University of Agriculture and Ecology"*

The distribution of brown hare on biotops of Zhitomyr Pollissya in autumn

The distribution of the brown hare on biotops in autumn period and factors termination of its numerosity in different stages are shown.

Keywords: shooting estate, biotope, brown hare, stage.

Постановка проблеми. Заєць-русак (*Lepus europaeus Pall.*) – один з найперспективніших видів мисливських тварин, мешканець напіввідкритих просторів. Він є найбільш чисельним представником мисливських звірів Полісся. Цей вид уникає суцільних лісових насаджень. Для нього оптимальними умовами проживання є ландшафти, в яких спостерігається чергування лісів, лук, сільськогосподарських угідь, водойм, з якомога меншим антропогенним впливом. На чисельності зайця-русака позитивно позначається вплив крайового ефекту [2].

Біотопічний розподіл зайця-русака в умовах зони мішаних лісів, головним чином, залежить від мозаїчності ландшафтів, захисних та кормових їх властивостей, ступеня антропогенного навантаження. Діяльність людини позначається на зазначений вид як позитивно, так і негативно. Позитивним є те, що сільськогосподарські землі, особливо посівні культури, є основними кормовими угіддями виду. Проте, інтенсивна господарська діяльність людини спричиняє істотні зміни у природних біоценозах, змінюється біотична структура ландшафту, що часто призводить до зменшення чисельності тих чи інших видів тварин.

У наш час особливо негативно позначається на чисельності виду незаконне полювання – браконьєрство. Незаконний відстріл тварин на відтворювальних ділянках, підгодівельних майданчиках, територіях природно-заповідного фонду призводить до значного зменшення чисельності тварин в угіддях. Особливо згубно на чисельність та структуру популяцій тварин впливає їх відстріл у заборонені періоди. Так, полювання під час парування та вагітності призводить до втрат у декілька разів більше, ніж сама кількість відстріляних тварин у цей період.

Поряд з проблемами практичного характеру, пов'язаними, насамперед, з негативним антропогенним впливом на чисельність зайця-русака, мають місце й проблеми теоретичного характеру, пов'язані зі станом вивчення біології та екології виду, його просторово-типологічної динаміки тощо.

Так, стосовно питань стаціонального розподілу виду в умовах Полісся у науковій літературі знаходимо тільки фрагментарні відомості [1, 3-5, 8]. На

цей час немає жодної монографії, присвяченої розглядуваним аспектам проживання зайця-русака в умовах Полісся. Власне, через це небезпідставно професор О.П. Маркевич у своїй настановній статті: "Завдання досліджень у зв'язку з потребами народного господарства" [7] звертає увагу на потребу "з цього погляду спеціально вивчити питання про зайця". К.А. Татаринів [9] відзначає причини розподілу зайця по стаціях у зв'язку з негативним антропогенним впливом на цей вид. Тільки деякі загальні відомості щодо біотопічного розподілу виду знаходимо у праці О.П. Корнеєва "Заєць-русак на Україні" [6], в якій автор відзначає тільки загальні тенденції розподілу зайця по стаціях загалом на території України.

До цього часу так і залишаються невивченими питання щодо просторово-часового розподілу виду за порами року не тільки на Поліссі, а й в інших природно-кліматичних зонах, лісорослинних поясах гірських країн (наприклад, Українські Карпати). На цей час у науковій літературі стосовно Полісся ми знаходимо деякі відомості щодо розмноження та динаміки чисельності виду. Проте, це здебільшого публікації 60-х років. Очевидно, що за цей період істотно змінилися умови проживання виду, які не могли не накласти свій відбиток на сучасний стан популяції розглядуваного виду.

Таким чином, виникає доцільність у вивченні й аналізі всіх аспектів проживання русака в умовах Полісся. Завданням досліджень є виявлення просторово-часової організації зайця-русака в осінній період.

Об'єкти і методика досліджень. Об'єктом дослідження автора є заєць-русак, а предметом – вивчення просторово-типологічної організації, динаміки чисельності виду, з'ясування факторів, що визначають їх.

Методика досліджень базувалася на проведенні маршрутного обстеження та візуальній оцінці таксаційних показників різних біотопів з метою обліку зустрічності зайця русака в осінній період.

Дослідженням охоплено: Житомирський військовий полігон, сільсько-господарські угіддя довкола сіл Стара Котельня, Волиця, Глиниці Андрушівського району, смт. Черняхів Черняхівського району, масиви Смолівського лісництва ДП "Коростишівське лісове господарство", ДП "Баранівське лісомисливське господарство", Поліський природний заповідник.

Результати досліджень. Результати обліків зайця-русака наведена в табл. 1.

Очевидно що, найбільша кількість зайців тримається у соснових незімкнутих лісових культурах та молодняках II класу віку (по 5 зустрічей, або 18,5 %). Проте, такої чисельності у цих біотопах вид досягає за умови, що ці території межують одна з одною. У таких же соснових молодняках II класу віку, які знаходяться серед лісових середньовікових насаджень, зустрічність зайця становить тільки 4 %. Таку розбіжність у розподілі зайця за однаковими біотопами можна пояснити строкатістю ландшафту, поєднанням стацій. У молодняках II класу віку тварини знаходять сприятливі ремізни (захисні) умови, де є можливість порятунку від ворогів та несприятливих погодних умов. У незімкнутих лісових культурах русак знаходить оптимальні кормові умови, оскільки такі угіддя, представлені злаково-трав'янистою рослинністю, чагарниками і чагарничками, у достатній мірі забезпечують кормові потреби виду.

Табл. 1. Зустрічність зайця-русака в осінній період
(у перерахунку на 10 км маршруту)

№ з/п	Біотопи	К-сть зустрічей	Зустрічність, %
1.	Залишені після промислової розробки заводнені кар'єри з очеретом	1	4,0
2.	Стерня	2	7,0
3.	Сади, сільськогосподарські угіддя довкола населених пунктів	1	4,0
4.	Чагарникові луки військового полігону	4	15,0
5.	Остепнені ділянки військового полігону	1	4,0
6.	Соснові незімкнуті лісові культури в умовах В ₃	5	18,5
7.	Хвойні молодняки II класу віку (на межі із сосновими незімкнутими лісовими культурами)	5	18,5
8.	Стигли соснові ліси	2	7,0
9.	Стигли мішані ліси	2	7,0
10.	Хвойні молодняки II класу віку (усередині насаджень)	1	4,0
11.	Соснові лісові культури в умовах А ₁	3	11,0
Разом		27	100

Висока зустрічність зайця спостерігається і на чагарникових луках. Так, саме на таких ділянках Житомирського військового полігону зустрічність зайця становить 15 %. Такі території є оптимальним місцем проживання виду, оскільки тут значною мірою проявляється вплив крайового ефекту: покриті чагарниками ділянки межують з водоймами та відкритими територіями. Території, вільні від чагарникових заростей, тут здебільшого покриті злаково-трав'янистою рослинністю. Фактор неспокою, за винятком проведення військових навчань, зведений до мінімуму, оскільки ця територія закрита для населення. На цей час військові навчання на полігоні проводяться порівняно рідко (3-5 разів у рік). Сукупність перелічених обставин й пояснює високу чисельність виду.

Залишені після розробки заводнені кар'єри в урочищі "Блакитні озера", прилеглі рідколісся соснових молодняків Смолівського лісництва за своєю будовою, на перший погляд, можна віднести до цілком придатних для проживання зайця угідь. Адаже тут, які в описаному вище біотопі, чітко виражений крайовий ефект: водойми чергуються з заростями самосіву сосни та відкритим простором. З усіх боків урочище оточене стіною лісу. Проте, зустрічність зайця у цьому урочищі становить тільки 4 %. Причиною цього є виражене рекреаційне навантаження, що і обумовлює низьку чисельність тварин.

Невелика кількість зайця-русака тримається стерні (зустрічність 4 %). В осінній період стерня характеризується задовільними кормовими властивостями. Проте такі, цілком відкриті території, погано захищають тварин від ворогів та несприятливих умов середовища, що погіршує властивості місцепроживань загалом. Така ж зустрічність зайця спостерігається у стиглих хвойних та мішаних лісах. Тут, звичайно, кращі захисні умови, але кормова база в осінній період істотно погіршується через відмирання багатьох видів трав'янистих рослин під наметом лісу. Тому такі території в осінній період мало приваблюють тварин.

Висновки

1. В осінній період біотопічний розподіл зайця-русака залежить не тільки від кормових та захисних умов. На його розподіл істотно впливають строкатість ландшафту, крайовий ефект та ступінь антропогенного навантаження. Найпридатнішими біотопами для проживання виду в осінній період на Поліссі є угіддя, які поєднують у собі оптимальні кормові та захисні властивості з чітко вираженим впливом крайового ефекту і відсутністю фактору неспокою.
2. В осінній період заєць-русак зустрічався у таких співвідношеннях: молодняки II класу віку, та незімкнуті лісові культури, які знаходяться на одній межі – по 18,5 %, чагарникові луки – 15 %, соснові лісові культури – 11 %, стерня, стиглі хвойні та мішані ліси – 7 %. В інших біотопах зустрічність зайця є дуже низькою.

Перспективи подальших досліджень. Продовження вивчення розглянутих питань полягає у проведенні аналогічних досліджень у зимовий, весняний та літній періоди року.

Література

1. **Абеленцев В.И., Шевченко Л.С.** Научные основы восстановления запасов зайца-русака на Украине и их эксплуатация// Вестн. зоол. – 1975, № 5. – С. 17-21.
2. **Власюк В.П., Вергун М.Г.** Основні тенденції динаміки чисельності зайця-русака в агроландшафтах Житомирської області// Екологія: проблеми адаптивно-ландшафтного землеробства: Матер. міжнар. наук. конфер. – Житомир: 2005. – С. 245-247.
3. **Волох А.М., Архипчук В.А., Гулай В.И., Евтушевский Н.Н., Шевченко Л.С.** Особенности динамики численности зайца-русака на территории УССР// Изучение териофауны Украины, её рациональное использование и охрана. – К.: Наук. думка. – 1988. – С. 19-34.
4. **Груздев В.В.** Экология зайца-русака. – М.: Изд-во МОИП, 1974. – 164 с.
5. **Колосов А.М., Лавров Н.П., Наумов С.П.** Биология промыслово-охотничьих зверей СССР. – М.: Высш. шк., 1979. – 416 с.
6. **Корнєєв О.П.** Заєць-русак на Україні. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1960. – 108 с.
7. **Маркевич О.П.** Завдання досліджень в зв'язку з потребами народного господарства// Зб. праць зоологічного музею – 1954, № 26. – С. 24-27.
8. **Татаринов К.А.** Звірі західних областей України. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1956. – 301 с.
9. **Татаринов К.А.** Фауна хребетних заходу України. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1973. – 257 с.

